

Suomen prosodian variaation tutkimuksesta

Tommi Nieminen

Itä-Suomen yliopisto

ITÄ-SUOMEN
YLIOPISTO

Tommi Kurki

Turun yliopisto

Turun yliopisto
University of Turku

Prosodian käsitteestä

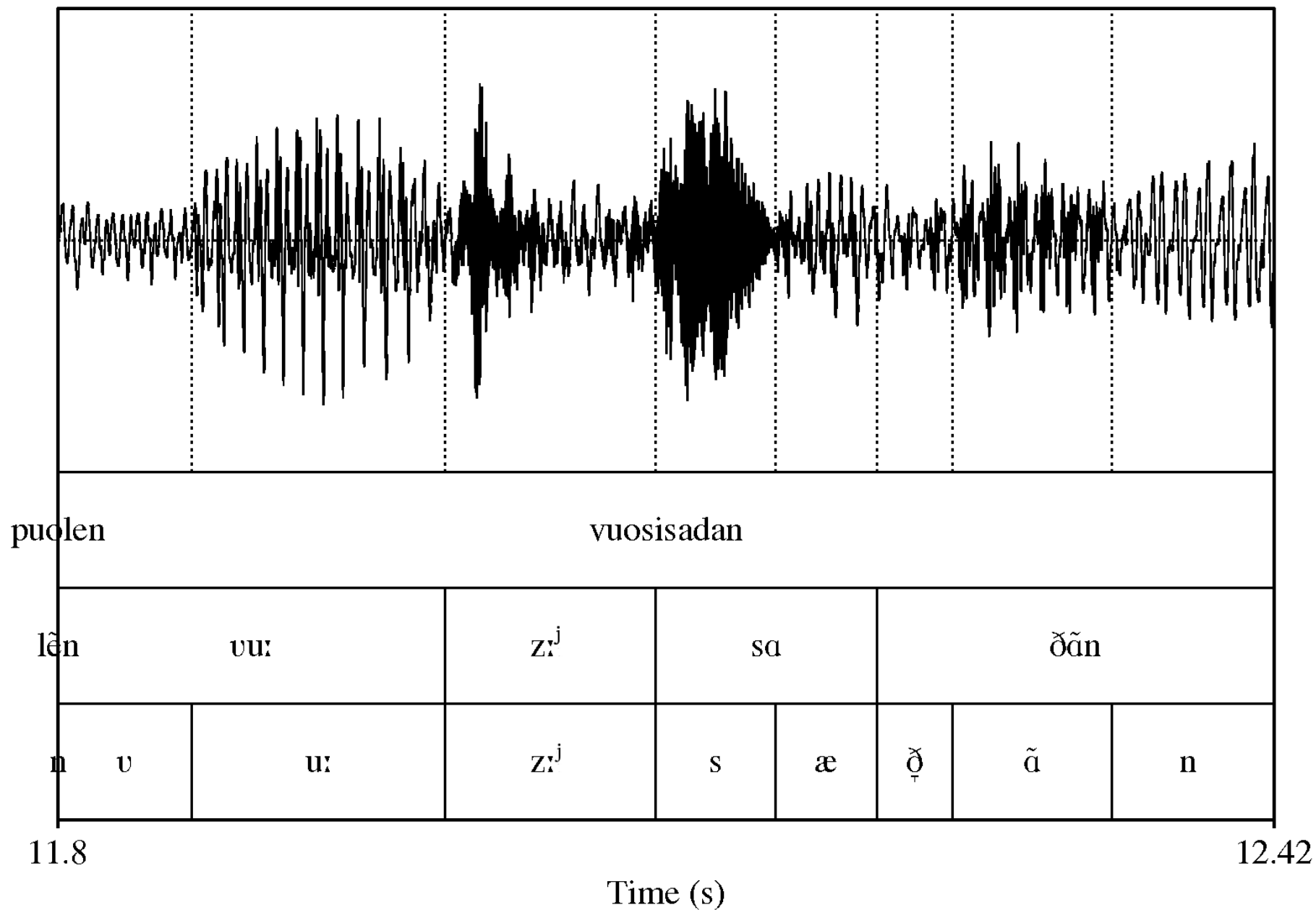
- prosodia käsittää kaikki ne puheen ilmiöt, jotka eivät ole segmentoitavissa sekventiaalisen äänten tasolle (+ osan niistäkin, jotka ovat)
- kielitieteen kannalta myöhäinen tulokas
- puheen kannalta prosodia keskeinen ymmärrettävyyden ja ymmärtämisen kannalta
- huom! jotkut Suomessa erottavat *prosodiikan* (tutkimus) *prosodiasta* (sen kohteesta)

Prosodian jako

- perinteinen kolmijako (vrt. musiikki):
 - ajan ilmiöt: kesto, tempo
 - sävelkulun (ts. melodian) ilmiöt: intonaatio, tooni
 - painollisuus (~ rytmi): paino
- metodologinen ongelma: samat akustiset parametrit (d , FO, AO) osallistuvat usean perseptuaalisen puheenpiirteeseen tuottamiseen
- lisäksi on kvalitatiivisia piirteitä, joilla on vaikutusta prosodian havaintoon: reduktio jne.

Prosodian tärkeydestä

- pitkään fonetiikan lapsipuoli, jota tutkittiin lähinnä segmentaalisen fonetiikan ohella tai lisänä ("suprasegmentaalinen" taso)
- 1970-luvulla osoitettiin Ruotsissa prosodian vaikuttavan (L2-) puheen ymmärrettävyyteen enemmän kuin segmentaalisten distinktioiden hallinta
- viime aikoina segmentaalistakin tasoa on alettu tutkia kuten prosodiaa (artikulatorinen fonologia, AP)

Prosodian nousu (fonetiikan) keskiöön

- prosodiasta ei vain ole tulossa vaan se on jo "uusi musta"
- segmentaalinen analyysi perustuu pitkälti äännekirjoitusjärjestelmän synnyttämään mielikuvaan puheesta
- välivaiheena se on ollut metodisesti tärkeä, koska litteraatit ja foneemianalyysi mahdollistivat tutkimuksen etenemisen
- nykyisillä menetelmillä on kuitenkin mahdollista tutkia ääntä jo sinänsäkin

Tutkimuksen tila Suomessa

- prosodiaa on tutkittu pitkään mutta (varsinkin aiempina vuosikymmeninä) vähän
- painoa ja kestoja on tutkittu kielensisäisestikin, intonaatiota ennen kaikkea kontrastiivisesti
- väittämät painosta vakiintuivat jo 1800-luvun lopulla
- keston foneettisia ilmiöitä (esim. ns. kompensatoriset kestoilmiöt) alettiin tutkia laajemmin 1970-luvulla
- intonaation tutkimusta lienee hillinnyt se, ettei sillä näyttäisi olevan suomessa ns. lingvististä funktiota

Intonaatio

- sävelkulku ilmenee pitkälti perussävelen (FO) vaihteluna
- sävelkäyrä on aina suhteellinen: esim. "korkea" FO on korkea suhteessa ympäristöön ja odotuksiin
- suomessa puhunnoksen perussävelkulkumalli on varsin yksinkertainen deklinaatiokäyrä (laskeva)
- funktionaalisesti selkeästi erottuvia vaihtoehtoisia käyrän muotoja ei ole tai ei tunneta

Intonaation lingvistisyys

- intonaatio on perustaltaan jatkumonluonteinen ilmiö, jota tutkimustarpeisiin on jatkuvasti pyritty diskreettistämään
- intonaatiota tutkittaessa on myös vaikea ylläpitää perinteistä jakoa lingvistisiin ja ekstralingvistisiin funktioihin
- "lingvistinen intonaatio" liittyy lähinnä lausetyyppien erottamiseen (kysymys vs. väite) sekä jatkuvuuden ilmaisuun (jatkuva vs. päättyvä puhunnos)
- suomessakin on tietystä mielessä kysymysintonaatio, mutta eroaako se väiteintonaatiosta diskreetisti?

Paino

- typologisestikin ongelmallinen käsite
- suomessa "painona" tunnetaan vähintään kaksi erilaista järjestelmää:
 - varsinainen **paino** ("pääpaino", lausepaino, aksentti) on prominenssin merkintää: sijoittuu lähinnä "sanan" ensitavulle, jos minnekään
 - **rytmisen paino** ("sivupaino") on rytmisen vuorotteluilmiö, jossa vahvempi ja heikompi tavu vuorottelevat
- Suomi ym. puhuvat painosta kolmannessa mielessä: suunnilleen 'tahdin ensitavu'

Painon foneettinen korrelaatti suomessa?

- painon foneettinen korrelaatti riippuu siitä, mitä painolla tarkoitetaan:
 - painoa ("pääpainoa") signaloidaan FO:lla, kuten tiedettiin jo 1800-luvun (etenkin ruotsinkielisissä) kieliopeissa
 - rytminen paino lienee enemmän kvalitatiivinen ilmiö
 - tahdin ensitavua signaloidaan Suomen ym. mukaan systemaattisesti kestolla
- *onko tässä järjestelmässä kielensisäistä variaatiota?* – ei tarkempaa tietoa (vielä!)

Kesto

- ajallisen keston ilmiöihin kuuluu paitsi äännekesto myös puhenopeus (tempo)
- määritelmällisesti esimerkiksi:
 - äännekesto: kauanko artikulatorista elettä pidetään yllä
 - puhenopeus: kuinka nopeasti eri eleet vuorottelevat
- koska kesto havaitaan aina suhteellisena, kesto ja tempo eivät ole täysin erillisiä (nopeassa tempossa "pitkä" kesto voi olla hyvin lyhyt jne.)

Suomen kestoilmiöitä

- puolipitkä ja ylilyhyt vokaali: kompensatorisia kestoilmiöitä (pidempi mutta fonologisesti lyhyt vokaali lyhyen tavun jälkeen jne.)
- tavunloppuisen konsonantin keston pidentymä
- yhdistelymahdollisuudet ovat väljät (*tulen – tuulen – tullen – tuleen – tuullen – tulleen – tuuleen – tuulleen*) toisin kuin esim. virossa
- mutta miten pituus tuotetaan? – abs. kesto, suht. kesto, kompensatoriset kestot, FO...

Rytmi

- ei yleisesti hyväksyttyä määritelmää, mutta Wagneria (2010) noudatellen puheen rytmiiin kuuluvat:
 - **toisto**: jokin rytmiseksi hahmotettu tapahtuma toistuu määrääjoin puheessa
 - **vuorottelu**: vahva (**prominentti**) ja heikko puheen elementti vuorottelevat
 - **rakenne**: jonka elementit ja niiden vuorottelukuvio muodostavat
 - **ryhmittely**: kuinka elementit muodostavat ryppäitä

Variaatio?

- variaationäkökulmasta suomen prosodiaa on tarkasteltu lähinnä keston osalta (puolipitkä vokaali, geminaatio)
- ilmiöiden tarkastelu on usein ollut impressionistista (esim. neljä kestoastetta: ylilyhyt, lyhyt, puolipitkä, pitkä)
- yleissuomea koskevat tutkimukset, esim. Lehtonen (1970), ovat perustuneet usein määrämurteisiin (tai vähäiseen informanttien määrään) ja johtavat siksi harhaan
- yleisesti mainitaan puhesuomen muotojen alueellisesti vaihtelevat "nuotit" (= intonaatio? rytmi?), joiden perusteella puhujan taustan voi tunnistaa

Koneen säätiön rahoittama uusi hanke

- *Suomen prosodian sosiaalinen ja alueellinen vaihtelu* -hanke käynnistyy 1.8.2013 ja jatkuu näillä näkymin 31.7.2015 saakka
- vastuullisena johtajana on Tommi Kurki (TY) ja toisena tutkijana Tommi Nieminen (ISY)
- lisäksi hakuun tulee kesän–syksyn aikana:
 - projektitutkijan (12 kk) paikka etenkin uusien keruumenetelmien kehittämiseen ja korpuksen ylläpitoon
 - tohtoriopiskelijan (12 kk) paikka

Hankkeen tavoitteet

- puhesuomen prosodian tarkastelu niin, että huomioon otetaan myös variaatio (alkuvaiheessa ensi sijassa alueellinen)
- prosodian tarkasteluun sopivan puhekorpuksen luominen naapurimaiden esimerkkiä seurailleen
- uusien joukkoistettujen keruumenetelmien kehittäminen ja hyödyntäminen

Tavoite 1: Prosodian kartoitus

- tutkimustieto suomen prosodiasta on koskenut toistaiseksi enimmälti ns. yleispuhesuomea
 - informantteja ollut usein vähän, mistä on saattanut seurata vääristymiä sen suhteen, mikä on "yleispuhesuomea"
 - anekdotaalista tietoa variaatiosta on, tutkimustietoa vähän
- suomen alueellinen variaatio segmentaalifoneettisella ja morfologisella tasolla tunnetaan jo hyvin

Tavoite 2: Puhekorpus

- esim. Ruotsissa ja Virossa on jo hyvän aikaa kerätty myös prosodian tutkimukseen sopivia puhekorpuksia
- Suomessa ääniteaineistot ovat laajat, mutta sopivat parhaiten segmentaalifoneettiseen, -fonologiseen ja morfologiseen analyysiin
- ongelmaksi tulevat nimenomaan puheen eriävät funktiot: prosodia osallistuu aktiivisesti **paralingvistiseen** viestintään

Tavoite 3: Keruumenetelmien kehitys

- yritys joukkoistaa (crowdsource) aineistonkeruuta Web 2.0 -hengessä
- käytännössä villi kokeilu: Onko tutkimustasoista ääntä ylipäänsä mahdollista kerätä verkon yli?
 - elisitoinnit, "pelleilyjen" karsinnat helppo osuus
 - vaikeampaa: miten edes yrittää varmistaa tutkittavien äännepiirteiden säilyminen prosessissa?
 - vähän apua tulee siitä, että FO-käyrän muoto on varsin robusti piirre

Pilottitutkimuksia

- alkuvaiheessa tutkimuksessa edettäneen myös perinteisemmin menetelmin, keräämällä puhenäytteitä kerääjä–informantti-kasvokkaistilanteissa
- kiistatta ristiriidassa "vapaan", "spontaanin" tilanteen kanssa, mutta tämä on tarpeen taustamuuttujien kontrolloimiseksi
- ideana on, että kun näin saadaan alustavia parametreja malleja varten, jo olemassaolevienkin aineistojen käyttöä voi tehostaa

Kiitos!

ITÄ-SUOMEN
YLIOPISTO

Turun yliopisto
University of Turku